

שנאמר: ותשת עלי כפך.

ומקשינן: אי הכי, קשו קראי אהדדי! שהרי מקרא אחד משמע שהיה גבוה מן הארץ ועד השמים, וממקרא אחר משמע שהיה גבוהו כשיעור מסוף העולם ועד סופו!?

ומשנינן: אידי ואידי — חד שיעורא הוא והכל שיעור אחד הוא.

ואמר רב יהודה אמר רב: עשרה דברים נבראו ביום ראשון למעשה בראשית, ואלו הן:

א — ב: שמים וארץ.

ג — ד: תהו ובהו, מתבאר בגמרא לקמן.

ה — ו: אור וחשך.

ז — ח: רוח ומים.

ט — י: מדת יום ומדת לילה, כ"ד שעות בין שניהם [רש"י].

ומפרשת הגמרא מקור לכל זה:

שמים וארץ נבראו ביום ראשון, דכתיב בדברים שנבראו ביום ראשון: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ", ובסוף הענין כתוב "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד".

יב-א ומקשינן: השתא, דנפקא ליה, שלמדנו מ"למקצה השמים ועד קצה השמים" שלא לשאול מה שיש חוץ למחיצות אלו, תיקשי: "למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ", שממנו יש ללמוד שאין לשאול מה היה קודם שנברא העולם — למה לי? והרי אף שאלה זו היא ענין של "חוץ למחיצה"!

ומשנינן: מיבעי ליה [ב"ח] למקרא זה לכדרכי אלעזר.

דאמר רבי אלעזר: אדם הראשון היה גבוה מן הארץ עד לרקיע.

שנאמר: למן היום אשר ברא אלהים אדם "על הארץ ולמקצה השמים" [ב"ח]. הרי שהיה אדם עומד על הארץ, ומגיע עד קצה השמים.

וכיון שסרה [חטא בעץ הדעת], הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו, שנאמר: אחור וקדם צרתני [שתי פעמים יצרתני, תחלה גבוה, ולבסוף שפל, רש"י] ותשת עלי כפך.⁽¹⁾

אמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון — כשהיה שוכב — מסוף העולם ועד סופו היה [ראשו למזרח ורגליו נוגעים במערב].

שנאמר: למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ "ולמקצה השמים ועד קצה השמים".

כיון שסרה, הניח הקב"ה ידיו עליו ומיעטו.⁽²⁾

1. בברכות ובעירובין, וראה שם.

2. בילקוט איתא: והעמידו על מאה אמה, מסורת הש"ס, וראה שם.

1. ורש"י בסנהדרין לח ב פירש: אחור וקדם, שתי צורות, דו פרצופין. וראה טורי אבן שהקשה על רש"י כאן, הרי צריך דרשה זו ללמד שהיו שני פרצופין לאדם הראשון, כמבואר

תהו ובהו נבראו ביום ראשון, דכתיב
בבריאת יום ראשון: "והארץ היתה תהו
ובהו".

אור וחשך נבראו ביום ראשון:

חשך נברא ביום ראשון, דכתיב ביום
ראשון: "וחשך על פני תהום".⁽³⁾

אור נברא ביום ראשון, דכתיב ביום ראשון:
"ויאמר אלהים יהי אור".

רוח ומים נבראו ביום ראשון, דכתיב ביום
ראשון: "ורוח אלהים מרחפת על פני המים".

מדת יום ומדת לילה נבראו ביום ראשון,
דכתיב: "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד".

תנא בכרייתא:

"תהו" — הוא קו ירוק, שמקיף את כל
העולם כולו, שממנו יצא חשך לעולם [ב"ח].

ומנין שקו החושך מקיף את השמים,
שנאמר: ישת חושך סתרו סביבותיו.

"בוהו" — אלו אבנים המפולמות [לשון
ליחלוח, רש"י] המשוקעות בתהום, שמהן
יוצאים מים.

שנאמר: "ונטה עליה קו תהו, ואבני בהו",

הרי למדת: שה"תהו" הוא קו, וה"בוהו"
הוא אבנים.

ותמהינן: ואור — ביום ראשון איברי?!
וכי ביום הראשון נברא האור?!

והכתיב: "ויתן אותם אלהים [את השמש
הירח והכוכבים, שהם מקורות האור] ברקיע
השמים". וכתיב שנתנם שם ביום הרביעי,
"ויהי ערב ויהי בוקר יום רביעי".⁽⁴⁾

אלא [ב"ח] יש לתרץ כדרכי אלעזר:

דאמר רבי אלעזר: אור שברא הקב"ה ביום
ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם עד סופו.
כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור
הפלגה, וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד
וגנזו מהן. שנאמר: "וימנע מרשעים אורם".

ולמי גנזו? לצדיקים לעתיד לבוא!

שנאמר: "וירא אלהים את האור כי טוב",
ואין "טוב" אלא צדיק.

שנאמר: אמרו צדיק כי "טוב".⁽⁵⁾

כיון שראה האור שגנזו הקב"ה לצדיקים,
מיד [ב"ח] שמח.

שנאמר: אור צדיקים ישמח.

דחשיב "מדת יום ומדת לילה" שנבראו ביום
ראשון, על כרחך שנקבעו המאורות גם כן ביום
ראשון, ולכן קשיא לו שפיר מההוא קרא.

5. ביאר המהרש"א על פי דרכו: אור זה שגנזו
הקב"ה נקבע ביום ראשון, ונבראו "מדת יום
ומדת לילה", אלא שגנזו הקב"ה, ושוב ביום
רביעי ברא מאורות אחרים, וראה עוד שם.

3. הצפנת פענח, דן בהרחבה בשאלה אם
החושך הוא מציאות או העדר אור.

4. תמה המהרש"א: והרי על הפסוק עצמו יש
לשאול כן, שאמר בבריאת יום ראשון "יהי
אור"?!
ותירץ: על הפסוק עצמו ידע לתרץ כדברי

חכמים לקמן: הן הן המאורות שנבראו ביום
ראשון, ולא נתלו עד יום רביעי! אבל רב,

ושאלה זו, אימתי נברא האור, ואימתי החל האור לשמש — **כתנאי!** תנאים נחלקו בדבר:

דתניא: **אור שברא הקב"ה ביום ראשון — אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו, דברי רבי יעקב.**

וחכמים אומרים: אותו אור שברא הקב"ה ביום ראשון, הן הן ה"מאורות" האמורים ביום רביעי, שנבראו ביום הראשון, ולא נתלו עד יום רביעי.

וזהו שאמר הכתוב: "יהי" אותו האור, שנברא ביום ראשון, ל"מאורות ברקיע השמים" והן שני המאורות [רבינו חננאל].

אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: בעשרה דברים נברא העולם:

בחכמה [ידיעת הדברים]; **ובתבונה** [הבנת דבר חדש מתוך דבר ידוע]; **ובדעת** [ישוב הדעת]; **ובכח הזרוע**; **ובגערה** [בנייפה, ומפרש לה לקמן]; **ובגבורה** [גבורת הלב, רש"י]; **בצדק**; **ובמשפט**; **בחסד**; **וברחמים.**

ומפרשת הגמרא מקור לכל זה:

בחכמה ובתבונה נברא העולם, דכתיב: "ח' בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה."

בדעת נברא העולם, דכתיב: "בדעתו תהומות נבקעו."

בכח ובגבורה נברא העולם, דכתיב: "מכין הרים בכחו, נאזר [חגור, מצודות] בגבורה."

בגערה נברא העולם, דכתיב: "עמודי שמים ירופפו, ויתמהו מגערתו" [כאשר יגער בהם המקום ינוחו במקומם, כאדם המתמיה מגערת המאיים עליו, ועומד על עמדו, מצודות].

בצדק ובמשפט נברא העולם, דכתיב: "צדק ומשפט מכין כסאך" [הכנת כסאך היא בצדק ובמשפט, מצודות].⁽⁶⁾

בחסד וברחמים נברא העולם, דכתיב: "זכור רחמיך ח', וחסדיך, כי מעולם המה". ודרשינן: **כי מבריאת עולם המה** [מהרש"א].⁽⁷⁾

ואמר רב יהודה אמר רב: בשעה שברא הקב"ה את העולם, היה העולם מרחיב והולך כמו שתי פקעיות של חוטי השתי, ההולכות ומתרחבות באמצען. עד שגער בו הקב"ה, והעמידו שלא יתרחב עוד.

שנאמר: "עמודי שמים ירופפו, ויתמהו מגערתו".

והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: "אני אל שדי" — אני הוא שאמרתי לעולם די.

איכא דאמרי [ב"ח] אמר ריש לקיש: בשעה שברא הקב"ה את הים, היה מרחיב והולך, עד שגער בו הקב"ה, וייבשו.

6. כתב מהרש"א: לא שנברא כסא הכבוד

בששת ימי בראשית, כי הוא נברא קודם שנברא העולם, אלא שכסא הכבוד נברא משני דברים שנברא העולם, [שעל ידי עשרה דברים בכלל ולפיכך דרשינן כן].

נברא העולם].

7. כתב מהרש"א: כי לפי פשוטו, שביקש דוד על להבא, היה לו לומר: "כי לעולם המה".

שנאמר: "גוער בים, ויבשהו, וכל הנהרות
החריבו".⁽⁸⁾

תנו רבנן:

בית שמאי אומרים: שמים נבראו תחילה
ואחר כך נבראת הארץ.

שנאמר: "בראשית ברא אלהים את השמים
ואת הארץ", הרי שמים תחילה.

ובית הלל אומרים: ארץ נבראת תחילה
ואחר כך שמים.

שנאמר: "ביום עשות ה' אלהים ארץ
ושמים", הרי ארץ תחילה.

אמר[ן] להם בית הלל לבית שמאי:
לדבריכם, שאתם אומרים: שמים תחילה
ואחר כך ארץ, האם אדם בונה עלייה ואחר
כך בונה בית!?

שהרי נאמר על השמים שהם נקראים
"עלייה", דכתיב "הבונה בשמים מעלותיו,
ואגודתו על ארץ יסדה".

אמרו להם בית שמאי לבית הלל: לדבריכם,
שהארץ נבראת תחילה, האם אדם עושה
שרפרף [כסא קטן, הדום לרגלים] ואחר כך
עושה כסא?! הרי קודם יש לעשות את
הכסא, ולפי גובהו להתאים לו את השרפרף.

שנאמר על השמים שהם נקראים כסא, ועל
הארץ שהיא נקראת הדום: "כה אמר ה':
השמים כסאי, והארץ הדום רגלי".

וחכמים אומרים: זה וזה [שמים וארץ]
נאחת נבראו.

שנאמר: "אף ידי יסדה ארץ, וימיני טפחה
שמים. קורא אני אליהם [אל השמים ואל
הארץ בעת בריאת העולם כדי שיבראו] —
יעמדו, יבראו השמים והארץ, יחדיו".

ואידך [בית שמאי ובית הלל] אמרי לך: מאי
"יחדו" — דלא משתלפי מהדדי [אינם
מתנתקים זה מזה].

ותמהינן: מכל מקום [ב"ח] קשו קראי
אהדדי [קשה סתירת הפסוקים זה על זה],
שהרי במקרא אחד משמע שהשמים נבראו
תחילה, ובמקרא השני משמע שארץ נבראה
תחילה!?

אמר תירץ ריש לקיש: כשנבראו השמים
והארץ, ברא שמים ואחר כך ברא הארץ;

וכשנטה את השמים ואת הארץ — נטה
הארץ ואחר כך נטה שמים.

מאי "שמים"?

אמר פירש רבי יוסי בר הנינא: "שמים" הם
נוטריקון: "ששם מים".⁽⁹⁾

במתניתא תנא: "שמים" הם נוטריקון:
"אש ומים".

מלמד, שהביאן הקב"ה לאש ולמים, וטרפן
[עירבן] זה בזה, ועשה מהן רקיע.

שם.

8. כתב מהרש"א: מצינו גערה בים סוף שנאמר
"ויגער בים סוף, ויחרב", אבל בים סתמא
כדכתיב כאן, לא מצאנו גערה. אלא בהכרח
שגערה זו מתייחסת לבריאת העולם, וראה עוד

9. ביאר מהרש"א: רצונו לומר: שם [על הרקיע,
יש] מים. כדכתיב: יהי רקיע בתוך המים, ויהי

שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא, כשהיו מהלכין בדרך.

אמר לו: אתה, ששימשת את נחום איש גב זו כ"ב שנה, וידוע שהיה נחום איש גם זו דורש כל "אתין" שבתורה — האם יודע אתה —

"את" השמים ו"את" הארץ — מה היה דורש בהן?

אמר לו כך היה דורש: אילו נאמר: "בראשית ברא אלהים שמים וארץ", בלי "את", הייתי אומר: שמים וארץ — שמותן של הקב"ה [ב"ח] הן.

אבל עכשיו שנאמר: "את" השמים ו"את" הארץ, הרי למדת: "שמים" הם שמים ממש, ו"ארץ" היא ארץ ממש.

יב-ב וממשיכה הגמרא לבאר: הרי כיון דכתיב "את השמים", כבר ידענו שאין השמים, וכל שכן הארץ, שמותיו של הקב"ה. [מהרש"א] ואם כן, "את" הארץ — למה לי!?

כדי להקדים שמים לארץ! ללמדך, ששמים נבראו קודם לארץ [בעיקר בריאתן, כדלעיל].

שאם לא היה אומר "את" הארץ אלא "את השמים והארץ", הייתי אומר: כאחד נבראו, ולא הקדים שמים לארץ אלא מפני שאי אפשר לקרות שני שמות כאחד. לפיכך כתב "את" להקדים.⁽¹⁰⁾

הואיל והחלה הגמרא לפרש את הפסוק של תחילת ספר בראשית, מוסיפה הגמרא ומפרשת:

כתיב: "והארץ היתה תהו ובהו וחושך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים":

ומקשינן: מכדי [הרי] בשמים אתחיל ברישא [בשמים התחיל בראשונה], וכמו שנאמר בפסוק הקודם: "את השמים ואת הארץ", ואם כן: מאי שנא דקא השיב [מפרש הכתוב] מעשה ארץ תחילה, ולאחריו מעשה השמים!?

תנא דבי רבי ישמעאל: משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: השכימו לפתחי, למחר [ב"ח] השכים ומצא נשים ואנשים;

למי משבח? הרי ודאי למי שאין דרכו להשכים, והשכים.⁽¹¹⁾

שנאמר: אלה תולדות "השמים והארץ" בהבראם, ואחר כך אמר: ביום עשות "ארץ ושמים", כדי להסמיך ארץ לעשיה. ורבינו חננאל נראה שאינו גורס בדברי הגמרא "את הארץ למה לי", שהרי כתב: וכיון שכתב "את" בשמים, כתב נמי "את" בארץ, כי ה"את" שכתב בארץ אינו צריך לגופו.

11. רש"י כתב: אף כאן, הואיל וקרא הקב"ה לשמים תחילה להבראות, הוה ליה ארץ כמי ש"אין דרכו להשכים". ועוד, שכל מעשי הארץ

מבדיל בין מים למים. ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע "ובין המים אשר מעל לרקיע". וכתב אחר כך: ויקרא אלהים לרקיע "שמים" — "שם מים". והמ"ם האמצעית של "ש-מ-ים" משרתת כשני ממי"ם, גם לפניה וגם לאחריה.

10. הקשו התוספות: והרי לעיל דרשינן מ"ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" שארץ נבראת תחילה, אף על פי שלא כתוב "את"? וביארו: התם דריש ליה מדשני קרא בסידריה,